

Българите в Северното Причерноморие

ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМСЕДМИ

ЯВЛЕНИЯТА ДИГЛОСОВОСТ И БИЛИНГВИЗЪМ ИНТЕРПРЕТИРАНИ В ХУДОЖЕСТВЕНИЯ ТЕКСТ

Елза Стоянова

Езикът в романа на Н. Фуклев "На позлатената земя" може да се разглежда като пример за съвпадане между първичния език на описвания социум и метаезика на автора. Имаме предвид селския диалект на таврическите българи, чийто носител е и самият автор. В тази връзка романът е особено ценен, тъй като в него е предадено своеобразието на селската идиома в периода на нейното активно разпадане, обусловено от бързото развитие на капиталистическите отношения, появата на първото поколение интелигенция, както и от бурните обществени събития, които нарушават предишното изолирано съществуване на преселниците. Животът и бита на таврическите българи, техните ежедневни проблеми са до болка познати на автора и това определя избора на темата. Не по-малко важна е и другата причина за този избор, това че авторът съзнава необходимостта да се съхранят родния език и култура за бъдещите поколения, което според нас, превръща неговия роман в паметник на националния език и култура. Тук са фиксирани не само параметрите на функциониращите в Таврия в началото на нашия век български селски диалекти; отразени са и явленията диглосовост и билингвизъм. В хода на сюжетното действие последните търпят развитие, което води до появата, първо, на наддиалекта устна, а след това и на писмена форма на езика. Тези явления са етап от процеса на формирането на нормиран регионален вариант на българския национален език в пределите на Украйна.

Съставът от действащи лица в романа позволява да бъдат илюстрирани различни страни на българската идиома. Включени са представители на заможното среднячество – Хаджи Стефан, на дребната буржоазия – търговецът Кирев, на малоимотните селяни, на сезонните работници, както и на онези от селяните, които отиват по печалба в града. Авторът се спира подробно на живота и бита на селската интелигенция, описва и първото поколение граждани - студенти и гимназисти, потомци на богати селски семейства. Този широк обхват предоставя възможността, следвайки развитието на действието в романа, да се проследят качествените преобразования в селския диалект, предизвикани от променящите се условия на живот на неговите носители.

При направеният тук социолингвистичен анализ е използван понятийният апарат на Р. Бел¹. Отделните елементи от езика на героите се разглеждат като променливи, в това число: **стериотипите** – единици, отразяващи устойчивата представа за езиковите норми, която в последствие изостава от действителността; **маркери** – указващи ситуативната

обусловеност на езика, неговата стилистична вариантност; индикатори – социално-демографски характеристики, които не се поддават на стилистично диференциране. **Вариантността** може да бъде три вида. Първият, като резултат от действието на вътрешните закони на езика. Вторият – породен под влиянието на външни фактори, като например междуличностните отношения, социално-демографските фактори, стилистичната диференциация, свързана със ситуацията на общуване. Третият вид вариантност е инхерентна, свободна. **Билингвизъм** – стилистично диференциране в контекста на индивидуалната употреба. Различават се **координативен** (субординативен) билингвизъм, който предполага отделното функциониране на двете езикови системи и **смесен билингвизъм**, при който двата езика се сливат в една система. **Диглосовост** – социално-обосновано и културно-значимо функционално диференциране на употребяваните в дадено общество езикови кодове, т. е. придаването на по-висок статус (*high variety*) на единия код и съответно по-нисък статус (*low variety*) на другия код. **Комуникативна компетентност** е уменията на отделния индивид да се ориентира в рамките на диапазона от монолингвизъм до смесен билингвизъм без да се стреми към съвършено владение и на двата езика, но ясно осъзнавайки ефективността на единия или другия езиков код в конкретна ситуация. Възможни са следните варианти на връзка между билингвизма и втората “по-висока” култура: **монокултурен-координативен билингвизъм**, когато изучаването на чуждия език е подчинено на утилитарни цели; **бикултурен-координативен билингвизъм** – изучаването на втория език е свързано с постигането на културно-познавателни цели и **бикултурно-смесен билингвизъм**, при който едновременно се усвояват родния и чуждия език, родната и чужда литература.

Диалектната форма на езика е богато представена в речта на Хаджи Стефан, което обяснява изобилието на стереотипа в нея. На ниво фонетика се наблюдават:

- диалектна рефлексия Ъ (а:е) – “Яз ше им покажа, та ше ме познат”² (1, 42). “Конете ме гледай, еля сивата кобила” (1, 63): еле – присл. Разм. Нарешті, врешті, зрештою – БУС, 181; “Не камъш, а цяли прътове” (2, 16): лит. цели; у-о – “Няма ли на черкува да закъснея” (1, 13): лит. черква; разг. Черкова – БУС, 750;

“Еля, Диму Царвуланов, Димо Дрипавия, баша ти ...” (1, 17);

“... вълнени чешири уфейкаха ...” (1, 40); офейкаха – разм. Змиватися, змитися. БУС, 462; “дриплювците управляват, некултурните хора ...” (2, 411): дриплю (мн. – овци) – м. разг. оборванцы – Берн., 134; у-е – “Колчум години куче като куче” (1, 69): колчем – нар., разг., каждый раз как – Берн., 267; и-е – “От кое кучи си зачела?” (1, 85);

- изпадане на съгласните в, х – “Ко става на този свят? Вървеше сичко като по масло ...” (2, 187); “Раат, раат! Медал получи ...” (1, 169): лит. рахат;

- опростяване на африкатите щ, дж – “Чакай, аз жа им покажа ...” (1, 35): ли. ше; “В жигеря ми седи, такована ...” (1, 37): джигер. “Когато умря татко ми, Бог да го прости, роднините за няколко часа кужа дрехи откраднаха” (1, 40): коджа – заст. 1. у значені прислів'я досить, доволі, чимало, добре, добре-таки, добряче – БУС, 301; коскоджа – прил., неизм., разг. – громадный, огромный – Берн., 275.

- омокотяване на крайните съгласни – “Де там, фитиля му е къс” (2, 600); “В жигеря ми седи ...” (1, 37): в джигера.

На ниво словообразуване е характерен елипсиса на морфемите: “Мойш ли ги позна?": лит. можеш; “Селския писар гаче беше” (1, 67): лит. като че ли; осемнаси (:

осемнайсет), десетини (: десетини), четирма (: четирима).

За лексиката на героя е присъща употребата на архаизми и диалектизми – “Разоряваш ме, на дармадан хазайството ми ще направиш”, 17) : дармадан – уст. Беспорядочно – Берн., 107; “Вълнените чешири уфейкаха”: чешири – диал. Широкие штаны – Берн., 714; “уйдисайте дингиля”: дингил – диал. ось. – Берн., 118.

Стилистичната окраска на социално-демографските индикатори в речта на Хаджи Стефан се определя от използването на грубопросторечна, пейоративна лексика: дриплювци, мързели, зурла мързишка, цървуланковска, голтаци, просяк нешастен. Неудържимият стремеж към власт и налагане на собствената воля лишава речта на героя от естествена стилистична диференциация, нещо повече, обикновено това води до прекратяване на комуникацията, което и прави неговата реч дефективна. Даже в общуването с най-близките хора – с жена си и сина си – той употребява ругатни и заплахи: “Кучко проклета! Мама ти! Това ли те питам, калудо? Ще ти извадя душата ...” (1, 13); “Хей, магаре, целуни прага на къщата!” (1, 20); “Хей ти, кучко, на мърша ходиш? Кучкуваш?” (1, 140).

Диапазонът на комуникативна компетентност, в този случай, е ограничен в рамките на монолингвизма: “Мама ти, гърлото им ше изгриза! Аз ше им покажа, такована!” (1, 35); “Мозъка от главата ше им изтържа” (1, 42); “само устата да си държиш на заключалката” (1, 47); “нека да му помирише малко, да му дойде акъла” (1, 49); “Аз очите ше ти изкълва!” (1, 49); “Ще ми получат те работа, царвул ... Чакай, той ше ми дойде, петите ше ми целува.” (1, 140); “Господин поручик, от червата му ше извадя парите” (2, 483); “Голтаци, дриплювци! Да пукнете всички.” (1, 35); “Осакате? – подскочи Хаджията. – Десет години ми работеше, а сега осакате ... Да осакатей цялото ти семейство! Крака ти да не стъпва повече в къщата ми!” (1, 69); “Нека да ме поразии Господ, нека да не мръдна от това място, ако тази мелница съм построил не за вас ...” (1, 79). В гнева си Хаджи Стефан крещи и на търговеца Кирев, с когото са равни по социален статус: “Марш от къщата ми! Да не съм те виждал тука! Марш!” (2, 193).

Околните открито изразяват своето отрицателно отношение към речевия стил на героя. На неговата дефективност реагират както заможните, така и бедните селяни: “Хаджията нека устата си затваря. За староста се тъкми, да управлява, а две думи свесни не може да каже” (1, 109); “То и стария староста е добре лале, но Хаджията ше бъде още по-лош!” (1, 113). Тези думи свидетелстват също за възприемането на речта като едно от важните средства, чрез които се създава личен имидж³.

Как оценява своята комуникативна компетентност самият Хаджи Стефан? Неочаквано – доста реалистично. В общуването с някои от действащите лица той чувства своята езикова неравностойност. На първо място, сравнявайки се със своя син-гимназист, който обсъжда със студента в Одеския университет Иван Кирилович Плесньов “латински език, мъчната граматика, праздната физика”, докато през това време Стефан “клепи пред неразбрания за него разговор” (2, 171). Поради същото това трезво чувство Хаджи Стефан отстъпва управлението на селото на търговеца Кирев: “Нека Кирев да поуправлява. Нека: той по-може, по-грамотен.” (2, 73). Той много добре разбира, че не притежава навици за водене на успешна комуникация, така необходими за изграждане на престиж сред хората, от които зависи неговата кариера: “Иван Кирилович, да идем утре у пристава. Благородна дума ше му кажеш, ше шепнеш нещо на жена му. Майстор си, знам аз” (1, 127).

Анализът на речевата характеристика на Хаджи Стефан от гледна точка на нейното стилистично вариране показва изключителна бедност на използваните средства. Като единствен пример за диглосови навици може да се посочи различното произношение на топонима Йерусалим: В беседа с поп Аркадий Стефан казва: “Ще ида в Йерусалим” (1, 39). В разговор със съседа Димитър произношението е друго: “Отивам, Димитре, в Ирусалим”. 1, 43). Както се вижда, маркерът се намира на ниво фонетика – най-ниското стъпало на езиковата система. Когато Стефан попада в официална ситуация, изискваща от него смяна на езиковия код, той се оказва безсилен. Елементите на втория код се срещат рядко в неговата реч, в повечето случаи това са единични думи, употребени в рамките на еднокодово изразяване: термини, асимилирани съобразно модела действащ в родния език: “като пуста ония ми саковски плугове” (2, 17) или модални думи: “Ще дойде управляющия на аренда да я дава: вземете, пожалуйста” (2, 14). След обобщаване на гореизложените факти се налага изводът, че българския селянин-средняк е представен в романа като монолингвист. В неговата реч не присъстват признаците на билингвизма, определени от В. М. Жирмунски.

Това е характерно и за речта на другите селяни. Преминаването от единия в другия код се свежда до заменянето на чуждите звукове, в близки по звучене думи, със звукове от родния език: “Беше с вълчи билет” (рус. волчий билет). Ненормираното произношение на чуждоезиковите лексеми се обяснява с проникването им в диалектната реч по устен път: “Ко значи спикитакел? – Дурак, до сега не знае. Картинки, гаче в город не бил” (2, 303).

Диапазонът на билингвизма е свързан, на първо време, с разрешаването на проблеми от прагматичен характер. За българите – преселници руският език, като втори език, е необходим преди всичко като средство за постигане на утилитарни цели – за общуване с работодателите – руските помешчици или с техните началници: “Господин управляющ, ваше благородие, - помолих аз. – Черните впрегни и без лишни приказки” (1, 115); “Георгий Томанов гонили ингуши” (2, 13). В ежедневната речева практика от втория език се усвояват само денотативните форми.

В някои случаи смесването на езиковите кодове изпълнява стилистична функция, например когато елемент от чуждия код придава на изказването метафорично (иронично) значение: “Ти не го глей, станал е той голям човек, се шегуваше един от селяните. - станал началник на кравите” (2, 33). Носителят на диалекта възприема чуждия код като по-висока форма на езика и използва тази форма в общуването си с по-горестоящите, и в ситуации, имащи официален характер. Ярък пример за тази употреба на чуждия код са формите на обръщенията: “- Децата кужа нещо хванаха. Заповядай. – Как си? – Ничего, **Стенан Петрович!** - ... Ще купува земя – се догади стареца ... - А па и човек е тоя **Стенан**” (2, 16). Чертите на диглосовост се наблюдават както във формите на пълните имена, така и във формите на прякорите: “- Аз съм **Филип Стойнов**, на **Стойно Илиев Тодор** съм син. И изведнъж изохка целия мегдан: - **Филчо – Тодоров Филчо**” (2, 128).

Чуждият език се използва и като средство за приобщаване към обществено-политическия живот: “Добър човек беше. Научи ме да чета и да пиша. Той ми разказа, че има хора ... и ...! Как беше тази дума? Да, социалисти!” (1, 134); “Преди четири-пет дена се **побратявахме** (българ. лит. побратимяхме; рус. братались) с австрийците” (1, 204).

По-висока степен на комуникативна компетентност показва бунтаря Ванко

Говедаров, “който преди единадесет години бе оставил аргатлък и постъпи на машиностроителния завод” (1, 19). Неговата реч илюстрира една от формите на двуезичието – смесен билингвизъм. Характерна черта тук е специфичното съчетаване на родни диалектни форми и фразеологизми: “той си убръсна главата” (2, 147): лит. българ. обръсна; “Хитреца Кирев се извърта сега ... казва, че престава да се занимава с политика. Но кой ще му повярва? Зарекла се свиня да не яде лайна, прескочила плет – изяла пет” (2, 150) с арготизми, заети от руския език. Тези арготизми, според В. Жирмунски, с идването на власт на новия хегемон, оформят новия политически жаргон: “Селските тузове се провалиха” (2, 150).

В конкретния случай, най-честа е употребата на лексика и устойчиви словосъчетания, заимствани от публицистичния стил на чуждия код: “Чудни хора! Какво от себе си представлява тази шепа богаташи и царски чиновници, когато милиони работници и селяни бъдат организирани в една несокрушима сила?... И работниците едно време смятаха, че царя за трудовия народ. В 1905 година с кръстовете, икони тръгнаха към двореца. Но вместо помощ, вместо хляб, те получиха коршуми” (1, 28 – 34). Активното използване на антонимични понятия от областта на социално-икономическите отношения, като например шепа – милиони, богаташи и царски чиновници – работници и селяни, помощ и хляб – коршуми, потвърждава, че героят придобива навиците си за организиране на текста под влиянието на вестникарската реч. В сравнение с останалите селски жители типа билингвизъм на В. Говедаров бележи по-висока степен на владеене на втория език. Този факт, сам по себе си, не е достатъчно основание да се твърди същото и за степента на неговата езикова компетентност, тъй като последната предполага не само безпроблемно преминаване от единия на другия език, но и познаване, свободно ползване и на двете култури. За да се оцени реално тази страна от речевата способност на героя трябва да се вземат предвид следните обстоятелства: първо, В. Говедаров не може да се причисли към амбилингвистите, тъй като тяхна цел е свършеното владеене на двата езика (вж.: Бел. 171); второ, както при монокултурните билингвисти, усвояването на втория език от героя е подчинено на утилитарни цели и не включва изучаване на културата, изразител на която е чуждия език; на трето място – от всички форми на втория код Говедаров употребява само езика на публицистиката, по-конкретно вторичния метаезик, използващ се за манипулиране на общественото мнение. Според Р. Барт, при този начин на изразяване “конотативните знаци ... водят паразитно съществуване, притежавайки способността да се отдалечат от денотативната естествения език”. От казаното до тук следва, че онази част от диалектния субстрат, която постепенно става носител на работническия полудиалект, притежава ограничена езикова компетентност.

Н. Фуклев описва още една група носители на българската селска идиома, в която влизат представителите на интелигенцията и дребната буржоазия. Езикът на търговеца Кирев рязко се различава от този на българския селянин-средняк Хаджи Стефан. До голяма степен това се дължи на стремежа на Кирев да бъде в течение на всички политически и културни събития в страната. “Търговеца Кирев хвърчеше като луд, в дома си, развявайки в ръка вестника “Бердянские известия”, със съобщение за войната” (1, 147). Когато гостува на поп Аркадий, Кирев разглежда неговата библиотека и попадайки на книгата описваща пътешествието на цар Николай Втори в източната част на Руската империя казва: “Я, таман за мене, драгоценна книга, история от историите” (2, 277). Именно с по-високата си

образованост и култура Кирев спечелва уважението на богаташа Хаджи Стефан: "... той по-грамотен, знае историята чак от Минин и Пожарски" (2, 73).

В зависимост от ситуацията на общуване Кирев се възползва от средствата за стилистично дефиниране. На базата на това обстоятелство неговият билингвизъм може да се отнесе към биколтурно-смесения тип. Придобитите навици на диглосовост осигуряват на героя успешна комуникация и съдействат за поддържането на авторите както пред селяните, така и пред представителите на властта. С голяма сила красноречието на Кирев се проявява по време на селското събрание по повод обявяването на войната. В речта си той използва типични за ораторското изкуство прийоми като повторението на синтактични конструкции, устойчиви изрази, характерни за публицистичния стил: "От Ледовития океан до Черното море и границите на Персия, от Владивосток на далечната Азия и до Карпатските планини се развява победоносното знаме на Руската империя ... Главите сме готови да сложим за вярата, царя и отечеството ..." (1, 149). В друга ситуация, а именно на полулегалното събрание в дома на Хаджи Стефан, изказвайки своето мнение пред тесен кръг съмишленици, Кирев не се ограничава само в рамките на обществено-политическата терминология, тук той включва в речта си диалектни и просторечни форми: "Ама и **благатки**⁵ сме ний, има кой да се грижи за нас ... **Философи, дрисливи политици** ... **Идиоти**, вие сте политически сакатлък, който почти е в състояние да умре от глад, а не да създава мир ... **Ние не сме ангели, да хвърчим в небесата. Ние трябва да разсъждаваме, като трезни хора**" (2, 190). В този случай експресивността се дължи на комбинирането на разговорна, просторечна и архаична лексика: **благатки, трезни, сакатлък с думите философи, политици, политически, характерни за писмената реч, също на употребата на антонимични двойки глаголи: умре – създава, хвърчим в небесата – разсъждаваме като трезни хора.**

Единствено в тази ситуация Кирев използва речевите си умения като че ли в своя вреда, но с единствената цел да сложи край на нежеланото от него самия сътрудничество със събралите се организатори на сепаратистка национална организация. Той обижда Хаджи Стефан като презрително нарича неговия син, главен инициатор на събранието, "сополанко", в слествие на което Стефан грубо изгонва Кирев от къщата си. Във всички други ситуации речта на Кирев цели постигане на съгласие с адресата и е наситена с разнообразни комуникативни средства, които, в повечето случаи, намират отражение във формата на обръщенията: "На **Иван Кирилович** низък поклон" (2, 585); "Ей, господарю, стига се мъдри, като млада булка!" (2, 349); "Не може да бъде, **хора добри!**" (2, 583); "Михале, моля ви се, говорете пократко." (2, 179); "Милчкче, прати слугинята да донесе маслинки." (1, 207); "Я, сега ще ви постоплим, **ваше превъзходителство! Заповядайте! Заповядайте!**" (2, 208).

Оценката на тези обръщения по скалата солидарност-власт⁶, в която влизат положителните формули: интимна, фамилиарна, неутрална и слабите формули: интимна, фамилиарна, неутрална и слабите формули: учтива, почтителна, авторитетна, ясно показва семантичната нееднозначност на горните изрази – те обединяват признаците и на двете групи. Маркери на тези стилистични оттенъци могат да се открият на различни нива в езиковата система. В случая, основна комуникативна роля изпълняват именните части на речта: съществителни нарицателни имена, употребени самостоятелно или в състава на словосъчетания: господарю, хора добри, ваше превъзходителство; съществителни

собствени: Иван Кирилович, Михале; местоимението Ви; субстантивизираното прилагателно милчкче, всички във функцията на вокативи. Степента на комуникативна ефективност се градира от междуметията ей, я, модалната дума заповядайте, модалните словосъчетания низък поклон, стига се мъдри, не може да бъде, моля ви се, глаголните форми говорете, прати, ще постоплим. Освен това смисълът на израза като цяло не винаги е равен на сбора от значенията на неговите съставни елементи, до голяма степен той се определя от подтекста. Все пак, в повечето случаи, алтернативата власт-солидарност се реализира от героя с акцент на втория компонент – солидарност, което доказва комуникативната и следователно езикова компетентност на Кирев.

Проблемът за езиковото неравенство като израз на социалното неравнопоставие и социалната непълноценност на членовете на българската диаспора в чуждоезиковата среда е застъпен в редица епизоди. В първата част на романа той намира отражение в отношението към момчето от българско село, което след смъртта на родителите си е дадено в градския приют: "Там той **сред всички бедни деца един не знаеше руски език** (подчертано от мен – Е. Ст.) и затътен се гушеше из кюшетата ... - **Кръстен ли си? – язвително му хвърли възпитателката. – Кръстен. – В солена вода? – Не знам. – Как така? Нали у вас се кръщават в солена вода? Значи и ти си солен българин ...** От тогава той бе кръстен с име "солен българин" (1, 155 – 156). Във втората част на романа този проблем поражда верига от сериозни политически събития, в които едно от основните действащи лица е Михаил Хаджи Пеев, син на селски богаташ, ученик в Бердянската гимназия. Авторът пише: "Следите на селото в оная среда, в която той е растнал от малки години, още се личаха у него. За това Михалчо се ядосваше. Особено го мъчеха тези недостатъци след запознаването му с Кипарисов – гимназист с тънки маниери, с **чист и гъвкав език.**" (2, 70) (Подчертано от мен – Е. Ст.).

Още като ученик в началните класове на гимназията Михаил интуитивно усеща силата на чуждия език и се възползва от нея във взаимоотношенията със съучениците си. Когато през ваканцията се връща на село, той полага усилия да се противопостави, старее се да изпъкне сред селяните си като употребява в речта си непонятни за тях думи. В отговор на жлъчните подмятания за любовните похождения на овдовелия си баща и раждането на "братика", изчервен от обида, Михаил крещи накъсани фрази, вмъквайки неуместно думи от чуждия език: "Това е **проблематично и наивно ... Това е версия ...** Тя се гради от злите езици на селските дриплювци, които ни завиждат ..." (1, 178).

Беседите на Михал със студента от Одеския университет Иван Кирилович Плесньов показват, че оставайки носител на селския диалект, който е негов роден език: "Хе, Генко, по-бърже! Караш не като хазяин-човек, а като бозаджия" (2, 115), благодарение на обучението си в гимназията Михал усвоява добре ползващите се с по-висок статус чужд език и чужда култура. В следствие на контактите с градските жители героят овладява и т. н. градски еснавски полудиалект (городской мешанский полудиалект – бел. прев.): "Чувствително ви благодаря, гълъбко, и за писмата, и за хубавото **какао**" (2, 78). В горните класове на гимназията, Михал започва да се интересува от политическите събития, следи периодичните издания посветени на политическия живот в Южна Украйна, така постепенно той израства и става един от основателите на националната културно-просветна организация, чиято цел е създаването на необходимите условия за преминаването на района към политическо самоуправление.

Езикът на Михаил Хаджи Стефанов търпи развитие и се обогатява с много елементи, характерни за устната публицистична реч и писмения делови стил. Според Е. Поливанов, политизирането на съзнанието води до “социално-политическа мутация на речта”⁷. Следният откъс от втората част на романа, включващ изказването на Михал на полулегалното събрание, убедително доказва тази теза: “Събранието считам за открито, - започва Михал с развълнуван глас. – Господа, човечеството преживява исторически времена на икономическата и политическа разруха. Болшевиките се наеха да унищожат и превърнат на прах Украйна, под крилото на която разцъфтяваха културата и науката, като букет от рози ... Погледнете Вие, какво се върши в нашите села. Жадното гърло на болшевишката диктатура поглъща хиляди и хиляди рубли, натрупани с големи усилия от нашите бащи ... Той се наведе до лампата и прочете съставения от него проект: Изхождайки от болшевишкото право за самоопределение на народите, българското население в Таврическа губерния издига пред Съветската власт следните искания ... Ако ли не бъдат изпълнени тези искания от съветското правителство, българите ще бъдат принудени да напуснат Русия и заминат в родната си България.” (2, 176 – 182).

Устойчивите конструкции на публицистичния стил: човечеството преживява, икономическата и политическа разруха, болшевиките се наеха, жадното гърло на болшевишката диктатура, морфологичните и синтактични шаблони на деловия стил: изхождайки от, правото за самоопределение на, следните искания, запазване обществения ред придават на речта му книжен оттенък. Това високо ниво не е издържано докрай, тъй като героя включва в речта си елементи от разговорния стил, например примитивното сравняване на науката и културата с букет рози, заместването на официалното наименование на документа Декларация за правата на народите в Русия с описателен израз – болшевишкото право за самоопределение, неуместното използване на израз с оттенък на интимност – родната си България – в текста на документа с официален характер.

В езика на билингвиста Михал – първо поколение гражданин – се наблюдават признаците на диглосовост, при това не толкова често в устната, отколкото в писмената форма. В епистолярна форма и по-конкретно, в писмото на Михал до баща му, темата политика се коментира в разговорно-битов стил, което ѝ придава по-просторечна окраска: “гледайте да не изпратите на конгрес Димитър – ударения в главата”, “дриплювците го тъкмят за конгреса” и т. н. (2, 81).

Следователно в езика на билингвистите от бикултурно-смесения тип, към които може да се отнесе Михал Хаджи Пеев се забелязва навлизане на елементи от системата high variety в системата low variety. При липсата на корелативни връзки с националния материков масив, ролята на системата high variety се изпълнява от руския език. В конкретния случай този процес не се ограничава само с проникването на отделни думи, осъществява се не само на лексикално ниво, но протича и на ниво стилистика – най-високото стъпало в езиковата система. Този факт издига езика на героя над нивото на диалекта.

Социolingвистичните параметри на авторовата реч заслужават отделен анализ. Като съставна част от романа, който, според нас, принадлежи към писмените паметници, отразяващи регионален вариант на българския литературен език, тя не бива да се разглежда като отклонение от литературната норма, а с оглед на нейната принадлежност към една уникална комуникативна система. По думите на Р. Бел, тази система може да се определи

като преоткрит език на преоткриваш се народ, език на речеви колектив, който трябва да се изследва в плана на неговата комуникативна ефективност⁸.

При анализа на социално-демографските параметри на авторовата реч на ниво фонетика трябва да се обърне внимание на стеритипите, които съвпадат с произносителните норми на Преславския говор и на някои други български говори в Таврия. Към тях се отнасят:

- рефлексията а:е, характерна за западните български говори: “история на тежката раздела” (: раздяла) (1, 20); “той успе (: успя) да събере” (1, 11); “зашуме (: шумя) пак тълпата” (1, 17); “на всеко (: всяко) семейство” (1, 11); “големата (: голямата) стая” (1, 68); от доле (: от долу); от десно (: от дясно); удреше (: удряше);

- редуването на о:у (: гъозум, джоджен – Колесник, 56); и:у – сюрмашки (: сиромашки) (1, 95), характерно за родопските и тракийски говори;

- редуването на ъ:а – “още веднаж (: веднъж) се превърна” (1, 12); “бърната му изведнаж (: изведнъж) се наду” (2, 133); асла (: аслъ) (1, 54); пастарма (: пастърма); царвул (: цървул); каделка (: къделя) (1, 204), характерно за пирдопския и ботевградски говори;

- последствията от силната редукция на гласните е:и – тирлици (: терлици); “лъскавите кипинци” (: кепенци) (2, 174); о:у – “в жадното къше (: къше)” (1, 20);

- меката корелация на съгласните: “пилия (: пелина) на миналото” (1, 20);

- опростяване на африкатните и консонантни съчетания, изпускане на началното х и други – “Звучите на тъжната “Дубинушка” долитаха на селските ... бостанджии (: бостанджии), каладжии (: калайджии), ирилджии (: хергелджии) (2, 123); “тъла-облако се движеше с късани ботуши, с фержи (: фередже), калпаци ...” (2, 123);

- рефлексите ър/ръ (ра), ъл/лъ (ла), ул/лу – “Нагреба вода и жадно я прегълна” (: преглътна) (1, 12); гюрлутия (: гюрлутия) (1, 107); “свиреше на търпеца” (: трапеца) (2, 701); “къбла от тепла пара” (: кълба);

- д вместо т – “зашемеден от събитията” (: зашеметен) (1, 41);

- изпускане на крайното т – “дългия сайван, под който изредени стояха...” (: сайвант);

- допълнително включване на съгласни в консонантни съчетания – “реката зеленясала, покрита с тиня и джабуняк” (: жабуняк) (2, 609);

- елипис на отделни морфемии – “щастлив и усмян, като дете” (: усмихнат) (1, 66).

Всички тези примери на диалектната и просторечна фонетика са запазени в писмена форма до наши дни. Благодарение на проведената през 1931 г. в Украйна реформа в българската орфография, когато за водещ принцип се приема фонетичния принцип. От 1934 г. в нормативните издания: граматика и учебници, излизали от печат в диаспората, се наблюдава преориентиране от фонетичния към традиционния морфологичен принцип на орфографията (вж.: Дринов, Д. П., Граматика. Учебник за средно училище. Ч. 1. Морфология. Харьков-Киев, Держнацмениздат, 1934). Започналият процес на нормализиране на писмената реч е все още в своя начален стадий, тепърва предстои огромната работа по съставянето на научно-учебна и справочна литература. С липсата на такава би могло да се обясни фонетичното възпроизвеждане в авторовата реч на такива топоними – адстратни названия на селищата в Таврия като Алшин-Бадай в. Алшин-Бодай, Ансан-Хаджа в. Асан Ходжа Ойма, Сарлан в. Сарлар, Карагура в. Караруга, Арманчи в. Орманджи, Кизикдик Оглу в. Кизилдик Оглу, Сисикстагун в. Сосиктогун⁹.

На ниво морфология, към стереотипите отразяващи устойчивата и в повечето случаи архаична представа за езиковите норми, се отнасят остарелите форми за мн. ч. на съществителните имена: “зад село изреди цяла върволица натоварени кола (: коли) (1, 8); “заминалите в път кола и талиги” (1, 10); просторечните форми на наречията шепнешката (: шепнешком), скришната (: скришом); несъответстващите на съвременните норми форми за род на съществителните имена: “веднаж на вратника” (: вратница) (1, 53); “накатранения си чизъм” (: чизма, чизми).

На ниво лексика това са названия на предмети от селския бит: “голяма кадрелова торба” (: кадрела – клетчатая домотканная материя, выполненная техникой деметно – Зел., 12), “лицето му е станало, като чукундур” (: диал. – Берн., 718); “шумно зазвънниха отвисналите класове под корема на огромните, като кладни коне” (: кладня – диал. – Берн., 259) (1, 143); “заплетената в хомута и кантармите, сивата кобила се биеше о земята” (диал. – РБЕ, 171); названия на елементи от тъкашкия стан: ваталите, совалки, кросно; названия на съставни части от конската сбруя: хомут, кантарми, ерек; названия на предмети, използвани се при изготвянето на прежда: каделки вълна, вретено, хурка. Тези стереотипи изпълняват определена стилистична функция – предават колорита на народния селски бит и традиции.

В епизодите, в които описва живота на селската интелигенция, авторът използва лексика, маркираща реалиите на друго социално съсловие, по-заможна и по-образована. Например: “Попадйката й тури нотите на композитора Присовски ... Иван Кирилович се съгласи да изсвири нещо на цигулката. Извади той от футляра лъка, натри с колофон и нагласи инструмента” (2, 279 – 280). Индикатори на тази лексика са съществителните нарицателни имена: романы, апокрифическата литература, библията, евангелие, учебник по астрономия, дореволюционните списания; съществителните собствени имена: Амфитеатров, К. Фламарион, Присовски, Дюран, Вазов; названия на предмети от облеклото: черен фрак, бял нагръдник, черна копринена вратовръзка; названия на ястия, напитки и сладкарски изделия: сладки мускат, шампанското, торпа под название “Чато Александрин”, точено по френски “Бюфо”, английския кекс.

Двете социално-обусловени групи лексика, както и двете форми на езика: диалектната и литературната не са рязко разграничени, но тяхната употреба е стилистично и ситуативно обусловена, тъй като те се използват в романа за характеризирани на различни социални групи. Този факт ни дава основание да разглеждаме речта на автора също като своеобразна проява на билингвизъм, който може да се отнесе към бикултурно-смесения тип. В подкрепа на твърдението, че авторът-билингвист не е усвоил напълно литературната форма на българския език, могат да се посочат следните примери за нарушаване на нормата: “в навечерието на революцията” (: навечерието, но навечер), “се присторяше пристава” (: престореше), “кокереста фуражка” (: кокорещ, кокорчеш), “крилестия герб” (: крилат) и др.

В речта на автора присъстват единични елементи, заети както от близкородствените руски и украински езици, така и от немския език, използващ се в съседните на българските немски села. По правило те са асимилирани в съответствие със законите на националния език: “догораващия костер” (1, 16), “хвърлиха в огъня, в костерите” (1, 15), “кучера дрълна кантармите” (2, 19), “Ще дойдат ли скоро красните?” (2, 630), “пристава на вартата (: укр. Варта – караул) настигна тачанката”, “в талигите дремеха недоспалите вчера незаможници”

(: укр. – незаможник – бедняк) (2, 461); “обу дървените шльори” (нем. Schlurfe разг. домашния (стопанная) туфля. – Больш. нем.-рус. словарь; 2, 310 (1, 13); “днес в лавката докараха олеонафт” (: олеонафт – нефтяное сало, “колесная мазь” для металлических осей и втулок. – Брокгауз и Эфрон, 60, 191; 42, 874) (1, 147); “ноздри му се раздуваха, като жабри у риба” (жабри : бълг. “хриле”). Асимилацията се извършва обикновено на граматично ниво, в това число и членуването: костери, кучера, красните, тачанката, или на ниво фонетика (укр. незаможник: ед. ч. – болг. незаможници: мн. ч.; рус. кордегардия – болг. кардигардия; рус. жабры – болг. жабри).

Заимстването от областта на фразеологията се осъществява по различни начини: посредством пряко или словообразователно калкиране: “кревата скръцна, като ненамазана талига” (1, 4) (ср. рус.: скрипит как несмазанная телега); “Говедаров му състави компания” (1, 19): рус. составить компанию; “Детето лежеше на суровия под” : налище е контаминация на два близки по значение фразеологизма, съществуващи в руския език “на голом полу” и “на сырой земле”. Този израз е и пример за междуезикова омонимия, ср. бълг.: суров “сырой, неиспеченный”.

Анализът на романа с оглед на социалната обстановка в която е написан, позволява да се направи извода, че степента на езикова компетентност на автора, като субект на романа, е повлияна от действието на редица субективни и обективни фактори. Подобно на всички свои герои той е носител на селския диалект, но като трима от действащите лица в романа: студента И. К. Плесньов, гимназиста Михал Хаджи Пеев и работника Ванко Говедаров, Н. Фуклев отива в града, след което неговото развитие като билингвист продължава в две направления. От една страна, Фуклев изучава, с познавателни цели, литературните норми и на двата езика – българския и руския, за което свидетелстват фактите от неговата биография: през периода 1922 – 1925 той посещава тригодишен курс по български език, от 1924 до 1927 г. той е студент в Харковския институт за народно образование. При тези обстоятелства писателят постига висока степен на комуникативна компетентност, овладява законите на диглосовостта, усвоява тайните на литературното и журналистическо творчество. От друга страна, като участник в комуникативния процес, той не може да не се съобрази с особеностите на социалния субстрат в диаспората, по-голямата част от който съставляват селяните-монолингвисти. По тази причина Фуклев не се отказва напълно от диалектната форма на българския език. Носители на тази форма са също емигрантите, пристигащи от България. Ето защо речта на автора, въпреки по-голямото си сходство с градския полудиалект, е в хармонично единство с речта на неговите герои. И не само това – като част от метаезика на художествената литература, която е призвана да подпомогне, с присъщи за нея средства, процеса на нормализиране и кодифициране на езика, авторовата реч се влива в общия езиков континуум, изпреварвайки дотолкова средното равнище на компетентност, че да не се прекъсне връзката между адресанта и адресата. С подобни мотиви се обяснява алтернативния избор на езикова норма между диалекта и стандарта, на който се спират организаторите на реформата в българската орфография в Украйна. В публикацията си във в. “Колективист” от 27 юли 1935 г. Н. Фуклев подчертава предимствата на приетата в 1931 г. опростена българска орфография, която предоставя възможност за бързо изучаване на езика “не от шепа професори, а от широките народни маси”.

Бележки

¹ Белл, Р. Социоллингвистика. Москва., 1980.

² Мястото на цитатите от анализирания роман на Н. Фуклев "На позлатената земя" е отзелязано в текста по следния начин: цифрата 1 означава първата част на романа, публикувана в Киев: Держнацмениздат, 1934; цифрата 2 – втората част на романа, запазена в ръкопис, а следващата цифра – номера на страницата.

³ Хъдсън, Р. Д. Социоллингвистика. С., 1995.

⁴ Барт, Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. Москва, 1989.

⁵ Срв.: богатки от богатко, богатен, богат – ост., поет. и диал. "честит, щастлив" – РБЕ, 1, 617; Сакатлък – качеството от сакат – Гер. 5, 109.

⁶ Хъдсън, Р. Д. Цит. съч., 169.

⁷ Поливанов, Е. Д. Статии по общему языкознанию. Москва, 1968.

⁸ Белл, Р. Цит. съч., 169.

⁹ Державин, Н. С. Болгарские колонии в России. Т. 1. – Сборник за народни умотворения и народопис. С., 1914, кн. ХХІХ, 23 – 25.

ПРИЛОЖЕНИЕ: Из творчеството на Николай Фуклев

За таврийския български писател Фуклев [13.12.1905 – 04.11.1938, роден в с. Преслав, дн. Приморски район, Запорожка обл., Украйна] в България е известно твърде малко, само няколко изречения, съдържащи се в спомените на М. Хаджийски. От тях научаваме, че Н. Фуклев беше "голям български белетрист, преди 1937 е успял да издаде няколко тома разкази и първата част на големия роман из живота на българите в Таврия, който се е наричал "На позлатената земя". Втората част, макар и завършена през есента 1937 г., така и не видя бял свят. На 4 ноември 1938 г. Николай Фуклев е разстрелян по обвинение в национализъм".

Той е роден в семейство на народни учители: дядо му Филип и баща му Петър са преподаватели в таврийските селски училища и били прочути със своята голяма култура, благочестие и религиозност. Николай също притежавал вродена интелигентност. Той никога не е можел дори да си позволи да дигне глас в семейството си и между колегите. Красив, висок на ръст, той обикновено бил душа на компания, събирала се често пъти в неговия апартамент на ул. "Революция" в гр. Харков.

Тук са идвали модерните украински поети и писатели В. Сосюра, М. Рилски, Ю. Смолич. Домашни концерти пред тях е изнасяла Клавдия Шульженко, акомпанирала и Зинаида Рогуш. По време на такива срещи Николай обичал да пее романси и свирел на китара.

Измежду своите сънародници, български писатели в Украйна, Фуклев заема особено място. За разлика от втурналите се по безопасната пътека на битовия разказ или пеешите химни и дитирамби на пролетарски социализъм, той се е представил като истински художник, който не е могъл да измисли нищо по-хубаво, освен да каже истината за своето време. Това се прозира в неговия разказ "Вредители", който по нашата преценка е едно сатирично огледало на периода на колективизацията в българските села в Украйна.

В книгата "На позлатената земя" (първата част е издадена от "Държнацмениздат" в Киев през 1934 г., втората е запазена в ръкопис от неговата дъщеря Мария Николаевна Фуклева), като в по-мощната литературна форма той разглежда дълбоки социални проблеми на диаспората: унищожаване на основния производител – заможния селянин от политиката на колективизацията;

водещата роля на интелигенцията в процеса на запазване на националната идентификация; езиковият въпрос като бележ на социалното неравенство сред българските преселници в условията на чуждозезиково обкръжение.

Всичко това ни дава право да го считаме като представител на литературно направление критически реализъм, който се смяташе за враждебно на социалистическото общество по неговото време.

Тук ние представяме за първи път откъс от втората част на робана "На позлатената земя", озаглавена от автора "Изход", който не е публикуван нито в България, нито в Украйна. Във фрагмента, условно можем да го наречем "Генко Лабутев", става дума за 1918 г., когато в Украйна, оглавявана от Директория, влизат германски войски.

"Генко Лабутев не рачи да иде на морето за да извърши у дома своята работа. Той внесе в дама един кош слама, запали кандилница, върза краката на кравата си, повали я на земята и бучна острия си нож право в сърцето ѝ. Кравата не успя даже да изреве, опита се да се подигне и ... обезсилвана изплезе езика. Генко никога не е бил касапин и дори за пръв път колеше едър добитък, но сега не му беше за чакане. Трябваше да бърза. Нямахме време да търси касапина Митко. Генко майсторски одра кравата, нарязва месото на парчета, натовари го в талигата, целуна на збогуване жена си и каза:

- Кажи им, отиде моя в Кизияр, на пазара, месце да продаде.

- Хей, Генко бе. Почакай – крещеше жена му, когато талигата вече тракаше по пътя.

- Ти луда лиси? – отзова се той тихо, спирайки конете. – Нали знаеш, могат да ме счепкат.

Защо си се разкрякала сред улицата, като юрдечка?

- Забрави ножа и брадвата. Нали на пазар отиваш с месо, а не с кисело мляко, - шепнешком отвърна Генковица.

- Добре, че ми каза. Но-о, - дръпна кантармите Генко и талигата пак затрака и заскърца.

Генко се страхуваше само от патрулите на вартата (укр. стража, б.ч. Е. С.), които бяха поставени още вечерта на всички улици. Но той знаеше, че през някоя забутана улчица, между гърбавите дувари, по килима на изгнилата слама може незабелязано да се излезе от село в безкрайната тъмнина на степта. Генко така и извърши. Талигата му изскочи в тази степ и затрака монотонната си песен в безкрайната тишина на нощта.

Той от малък обичаше такива нощи. Харесваше му небето, приличашо на широко-широко поле, наръсено със слънчеви зърна. Обичаше той да заспива под това звездно небе, особено през жътва на миризлива косенина. Уморен от дневния труд на бавачка, той запита еднаж майка си:

- А кажи ми, мале, верно ли е, че като пада звезда, умира някое дете?

- Верно, верно синко. Така казват хората.

- А скоро ли наш Танас ще умре?

- Не дай Боже, какво хуртуваш, Ганко? Кой те учи така да говориш?

- Никой. Омръзна ми да го бая. Чичо Стефан каза, че като порасне Танаско, на нему къща ще дадете, а на мене – цървул. Спомни си това Генко и се усмихна: с детешки акъл съм бил. Под калпака на лялната нощ се разливаше песента на шурците. Той се вслушваше в нея и тя го успокои. Някак си започна да се отдалечават днешните събития: записаните за реквизиране коне, одраната крава. Неочаквано за себе си, така без избор той запя песента, с която е тръгнал в бой с австрийците преди две години, когато бе ранен:

- Соловей, соловей – пташечка. Канарейошка жалобно поет.

На кръстопътя, пред самата каруца, се изправиха двама.

- Стой, - изкрещя единият.

Генко спря.

- Какво ви трябва – спокойно попита той.

Вместо отговор в лицето удариха със сноп лъчи.

- Готов съм. Немец. - успя да си помисли.

До него се доближи другия войник и заговори по украински:

- Шчо везеш?

Генко обясни, че отива в Мелитопол на пазар да продава месо.

- А налог здав?

Генко започна да се моли, да доказва. Че има малки дечица. Че кравата му записаха. Че е виновен Хаджи Стефан. Да не беше той, кравата не щеше да бъде записана. Но никой не му повярва.

Немеца се доближи до талигата и започна да се рови, а украинеца пак пристъпи с въпроси:

- Кажи призвишче.

Генко изведнаж изтръпна. Той се хвана за кантармите и като луд крясна:

- Но-о-о.

Конете от уплаха рипнаха. Украинеца не успя да отскочи. Колелата минаха през пръстите му. Той само изохка. Генко биеше безжалостно конете със камшик и те хвърчаха по пътя, като разярени лъвове. Като отмина на неголямо разстояние, Генко се обърна назад и за свое учудване видя немеца, който висеше отзад на талигата. Генко грабна бравдата и след миг немецът с разцепена глава, като чувал, избухтя на пътя.

Талигата подскочаше, люлееше се, на големите завой залиташе да падне, скърцаше. Конете плахо пръхтяха. В тъмнината на степта се дигаха облаци прах. Генко гълташе прахта с отворена уста, удряше конете и извикваше от време на време: - Абру-у-у ... Ге-ге-ей.

Той никога в живота не е употребявал тези думи, които нищо не означаваха, а бяха израз на необикновената му възбуда. Така те пролетяха не по-малко от пет километра. И може би шяха да хвърчат и по-нататък, да не беше се срещнало по пътя деренце. Тук се откачи барката и заудря по крака на конете. Единият от болки се хвърли на страна и падна. Талигата се спря. В тъмнината Генко не можеше отначало да разбере какво стана. Той слезе на земята неочаквано спокоен. Убийството на немеца престана вече като че ли да го вълнува. Пред него стоеше сега само една задача – колкото се може по-скоро да размотае, да дигне конете и да се върне в село. Иначе прощавай, къщице, прощавай, женице, прощавайте, мили дечица.

Когато обиколи няколко сая, Генко бавно глъзеше назад, на път към своето [село – б. м. Е. С.]. Над тъмната степ стоеше звездния калпак на небето. Наблизо бе тихо. Отдалеч се чуваше тревожното свирене на украинеца. То се чуваше чак в село. От това свирене сърцето на Генко туптеше по-люто.

Неговата талига влезе в двора тогава, когато Хаджи Стефан, уморен от безпокойна и безсънна нощ, впрягаше най-добрия си кон да осъмне в полето.

Генко слезе, като пиян, от талигата, постоя малко сред двора, после разпрегна конете, пак постоя и накрая се доближи до прозореча с въпрос, какво да й каже сега. Отрезня той само тогава, когато по пътя зазвняха колелата на познатия файтон на Хаджи Стефан. Той даже преклекна и зачака, докато мине селския чорбаджия, който му яде душата на всякаква крачка и безкрайно ще се зарадва, ако узнае за кравата, за немеца. Но файтонът на Хаджи Стефан отлетя, потъвайки в прахта на предутренната мъгла.

Откъм мегдана тичаше с револвер дебелият пристав. Лицето му бе подпукнато от пиене, а може от безсънница. Той беше по долна риза. Пристава разбута тълпата, хвана за яката кушия войник и го повлече в салона на селското управление. Там той съобщи за случилото се през тази нощ убийство. Много му беше зле, пръстите му горяха като огън. От силните болки той охкаше.

След половин час по главните пътища покрай село бяха поставени часови, картечните бяха преместени от мегдана също към главните пътища. По време на литургия пристава, преоблечен, влезе чак в алтаря в съпровождение на двама войници. Той шепна няколко думи на попа, гологлав влезе в клироза, дето се намираха хора, и обяви: - Господа. В село е обявено военно положение. Никой не може да излизе от село без специално разрешение. Ние трябва да намерим убиенца на немски офицер.

Черквата занемя, заглъхна. Всички знаеха, колко струва убийството на един немец.

- Дръж се, Генко – шепна Генковица на своя мъж, който стоеше с наведена глава до вратата. Тя дойде на литургия по негово настояване и до сега не знаеше за истинската причина на неговото връщане. В къщи тя му се караше за дето той дойде с онова месо, но той се разплака, като малко дете, и каза, че уж го върнали. Бързото им отиване в черквата попречи на нея да уреди месото в погребя. Тя само го наръси с едра сол, за да не вмирише.

Генко стоеше, като с подрязаните колене. Забележката на жена му го жегна право в сърцето. Той гледаше с потъмняли очи на пристава и мислеше: - Да ида и право да му кажа. Но като спомняше за децата си, за Генковица, дожеля му за стопанството, за което цял живот е бягал, страдал, недояждал, работил като вол.

- Не, не. Ще мълча. До край ще мълча.

Към пладне никой на село не излезе. Не пъстряха мегданите с бои на моминските рокли. Не се чуваха кеменчетата. Не се преливаха във въздуха звънливите песни на селските момичета. Не се виждаха хора на вратниците. Не меришеха улиците с накатранените за празник чизми и цървули. Заглъхна шумливия селски глъч. Небето се изясни, стана тъмно-синьо и меко-меко, като поплин. Осиротени стояха пращините улици, в които се къпеше горещото лятно слънце. Зададе се отнякъде конник с погони на плещи, пролети като вихрушка, вдигне облаци от прах, потъне в тия облаци, като в морски талози, и се скрие в далечината на улицата. Почти по всички къщи и домове бяха затворени калациите и прозорците. Мъчно, тежко и страшно стана изведнъж в селото. Към всичко това се добавяше протегнатото и жално виене на десетина кучета.

В дългия коридор на училището лежаха вече няколко ранени и измъчени селяни. През прозореча на коридора се виждаше горящата къща на Иван Гаврилов. От другата страна дочу се стрелба на картечници. По улицата тичаше Генко с ведро и брадва в ръце и крещеше:

- У-у-у, хора добри, мъже и жени. Спасявайте! Запалват къщата на Васил Генковски. Бързайте! С ведрата!

Той тичаше с един отърлен мустак, с възпалени от пожара очи. От дворовете изкачаха нови хора с вили, брадви и ведра и тичаха към къщата на Васил. Разчорлена, със скъсаната на гърди блуза зад Генко тичаше жена му и молеше:

- А бе, Генко, хайде си, децата ни живи ще изгорят.

Генко се спираше до някоя ограда, записан, разгубен. И старите мисли пак започваха да го мъчат. Той гледаше на пламъците, слушаше викове и писъци на майки и деца, очите му потъваха в сълзи. А може би, да ида и да кажа: господа офицери, стреляйте. Аз съм виновникът! Не закачайте селото! Но нали ще помогне това? Ще ида.

- Де, на майната, ще идеш? – сърдито крещеше жената му. – Не виждаш ли, че са полудяли за кръв.

Генко пак се хвашаше за ведрото и брадвата, тичаше сред улиците и крещеше: - У-у-у-у. Спасявайте се, Васил Генковски гори!

На вика на Генко се отзова Петър Мечка. Той вървеше по тротуара и се ругаше: - Некадърници. Една пожарна машина на цяло село. Казвах им на сходката, а бе, хора добри, дай да си купим още една. Не-е, тия свидливи селото ще оголят сега.

Макар вече бе се спуснал калпака на нощта, селото бе осветлено от пламъците на

пожарите. Горяха няколко къщи, сдамени кладни. Недалеч от Петър Мечката пръсеше пожарната машина на селското управление, която бе докарана без разрешение на пристава. Той седеше на белия си кон, и въоръжен от петите до глава, обикаляше всичките улици на селото. Среднал в една от улиците Генко Лабутев, той изкръщи: - Хей, магаре, защо си се развикал тука, като луд?

- Ваше превъзходителство, простете ми. Аз ...

Пристава не го изслуша и го рязна с нагайка по бузата. Лявата бърна на Генко с отпърления мустак изведнъж се подпухна и посиня, но той даже не изохка. Чувствителността му беше някак се изгубена. Едно чувство никак не го изоставяше – страданието за това, че той е причината на този кървав празник. Преди половин часа, след като изнесоха от къщата на Васил Генковски изгоряло дете, той реши да иде в управлението при немците и да каже: - Аз съм убиецът.

При срещането със пристава той беше се зарадвал и се опитал да разкрие своята тайно, но пристава не искаше да го слуша. Генко пак реши да мълчи, защото помисли, че признанието му няма да спаси селото от кръв. Той вървеше по пътя с тежък камък на сърце, гологлав, без ризата, потен, мокър. Жената му отиде в дома да види заключените си деца, а той следеше, де отива компанията на Михалчо. Тя, изглежда, се опъти към Димитър-комшията на Хаджи Стефан, за когото Михалчо изказа предположение, че той се явява убиета на Вилхелм Глезер.

Наистина, Генко не направи грешка. В двора на Димитъра лаеше куче. Пламъците от кладнята на таванчето осветлиха силуетите на немца и Михалчо, които чуваха вече по вратите: - Отварай! Отварай!

Генко стоеше на улицата и чакаше, какво ще стане. Той чуваше плача на Димитрица и трите ѝ деца.

- Отварай, - до вратата се доближи украинецът и блъсна с приклада на винтовката си. Но никой не отваряше.

Групата на каратели се събра сред двора, за нещо се стовориха всички и тръгнаха към харманя. Генко облекчено въздъхна, стоейки на улицата, а Хаджи Стефан даже се прекръсти. Но от харманя скоро се показаха всички със слама в ръце. Генко пак затреперя като в треска. Той престъпваше от крак на крак. Сърцето му готово беше да изкочи от гърдите. И пак – старата болка – да признае ли своята вина за днешните нещастия в село върху себе си? За съжаление, не му стигаше на ума, че да не беше смъртта на Вилхелм Глезер, немците щяха да намерят друга причина, защото те не бяха в състояние без насилие да закупят толкова хляб, добитък, масло, яйца.

Ето в ръцете на Михал светна кибрит. Ето ръцете на хайдамака и немца поднасят снопове слама, с които ще пренесат пламъка навсякъде. И изведнъж се стресват ръцете им.

- Негадяи, - изкрещя Генко и се завтече към Михал. Всички отначало се изтръпнаха, но като видяха, че Генко е един, се окуражиха. Угасна кибритът в ръката на Михал.

- Ти какво искаш? Жив да те изгорим? – Каквото щете ми правете. Стига кръв. Аз съм убиета на немския офицер.

Къщата на Димитъра не бе запалена. Но след два часа горяха други къщи и кладни. Цяла нощ в село товариха талиги с хляб, извеждаха коне, изкарваха стада крави, овце на път към Бердянск. Навсякъде почти бяха разтворени широко хамбарите, дамишата, кошарите. Догоряха запалените къщи.

Сутринта приставът в съпровождение на двама хайдамаци изпращаше Генко Лабутев със свързани ръце. От дворовете поглеждаха към тачанката, на която селеше арестувания, но никой не го познаваше. Така бе обезобразен Генко!"